

Búcsú Nagy Kálmántól

Hát ez maradt nekünk: az írás.

Nagy Kálmán eltávozott.

Nagy Kálmán, a szigorú-alapos, a megingathatatlan, a szikár bölcs, rangos nyelvészünk, műfordító-irodalmunk jelentős alakja, fiatalsága delén csalóka, kitapinthatatlan közegre, a halál hártájegére lépett, és a fekete, szörnyű ár összecsapott fölötte.

Kálmán, az okos, hallgató, megbízható barát, itthagott bennünket. És nem maradt nekünk más, mint az írás, a Tőle való és Róla szóló, a munkásságát méltató, az Őt elsirató, még sokáig elkerülhetetlenül keserű írás.

Most nem jó emlékezni, le kell higgadni előbb; a Kalevala vasszorgalmú-türelmű fordítója, anyanyelvünk nemesen konok őre józan, megalapozott emlékezést, méltatást érdemel, mert ő mindig az volt: józan és megalapozott. Könyveit, dedikációit nézegetem. Martti Larni: A szép disznópásztorlány, fordította Nagy Kálmán, benne hozzám szóló szép, nyugodt írása és... „Nagybánya, 68. december.“ Második kötete válogatás a Kalevalából (istenem, milyen szerényen, hóna alatt levélboríték-táskájával, hozta, leült megszokott helyére, és mintha valami roppant egyszerű, mindennapi dolgot tenne, golyóstollával ráírta a Téka-könyvre: „Jánosnak szeretettel, Kálmán, Nagybánya, 69. szept.“); harmadik kötete a Kis magyar nyelvtankönyv, ez a világos, nagyon hasznos munka. Fájva nézem: „A Pusztai családnak szeretettel, Kálmán, Nagybánya, 70. nov.“

Hát ez maradt...

Es oly hihetetlen, hogy nem hallgathatom többé az Ő Kalevalája olvasása közben, mint már sok évvel ezelőtt, közvetlenül megismerkedésünk után, nagybányai legénylakásán, az apró, könyvekkel, folyóiratokkal, finn szótárakkal zsúfolt szobában, nem bővílhet el többé kimért, kulturált hangjával, fegyelmezett kézmozdulatokkal nyomtatékosított hangsúlyaival, tudományos magyarázataival.

Mind csak azon gondolkodom,
egyre azon elmélkedem:
kedvem támadt énekelni,
jó szívvel beszédbe fogni,
népünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni.

Vajon hova tűnt a kedve, hogy oly érthetetlenül a halál hártájegére lépett?...

Barátaim, őrizzük meg, ápoljuk emlékét!

PUSZTAI JÁNOS

NAGY KÁLMÁN

A KIEJTÉS VIZSGÁLATA

Semmi újat nem mondunk azzal, ha megemlíjtjük, hogy a nyelvtantró vagy egyáltalán nyelvtannal, nyelvveléssel foglalkozó nyelvészek olykor túlzottan az írott nyelvet figyelik, s a beszélt nyelv, a kiejtés jelenségeit hézagossabb következtetéssel veszik számba. Legszebb példák erre talán éppen az akadémiai nyelvtan, amely a kiejtés, hangsúlyozás, hanglejtés kérdéseit is nagyjából az írott

nyelvi példák, „idézetek“ alapján fejtegeti. Oka lehet ennek — paradox módon — éppen a hagyományos filológiai pontosság: tudományos jellegű művekben szükség a forrásra is utalni, márpedig aligha tekinthető pontos utalásnak az ilyen — nyelv-tankönyvben elképzelhetetlen — kijelentés: „hallottam az utcán“.

Pedig a kiejtést épp azon vizsgálhatjuk, amit hallunk. Oka lehet továbbá a beszélt nyelv vizsgálatában való lemaradásnak az az egyébként nem megalapozatlan felfogás, amely szerint a hangtan nem tartozik a nyelvtanhoz. Oka lehet még az is, hogy íratlan, szóbeli nyelvtan nincs, általában csak akkor válik többé-kevésbé befejezetté egy nyelvtan, még a szerző fejében is, ha leírja. S minthogy a nyelvtan az egyetlen olyan írásműfajta, amelynek a fogalmazása, előadása lényegében azonos a tárgyával (hiszen a megírt nyelvtan nem egyéb, mint a nyelvi kifejezés módozatainak a nyelv segítségével való kifejtése), érthető, hogy az írott nyelvre figyel inkább a nyelvtaníró vagy a nyelv művelő, hiszen az írott nyelv a szó szoros értelmében a szeme előtt van. Ez játszhatott közre abban például, hogy az úgynevezett mondatfonetikai eszközök behatóbb vizsgálata, törvényszerűségeinek alaposabb föltárása csak nemrég kezdődött. Mióta szóban is lehetséges tágabb hatósugarú nyelv művelés (például rádióban, hanglemezen), a kiejtés kérdései tagadhatatlanul előtérbe kerültek. Persze azt is meg kell gondolnunk, hogy valóban igen nehézkes a hangzó nyelv kérdéseinek pusztán írásbeli magyarázata, tudományos szinten is, még inkább népszerűsítő szinten.

De végre is a beszélt nyelv, a kiejtés kérdései napirendre kerülnek. Minden kárban van egy kis haszon: a lemaradás azzal is együtt jár, hogy a kiejtés kérdéseinek mostanában sorra kerülő első nagyszabású vizsgálata idején a nyelv tudomány mind a kutatások mennyiségét tekintve, mind az elvi és módszerei kérdések tisztázásában már igen-igen előrehaladt. Ha minden részletében nem is, lényegében mégiscsak tisztázódott a helyesség kérdése: a nyelvtanok, szótárak általában a nyelvközösség szokásával nem ellenkező nyelvi tényeket tekintik helyesnek — nyilván vonatkozik ez a kiejtésre is. Tisztázódott az irodalmi nyelv, a köznyelv, a nyelvjárások fogalma, s ez éppen a nyelvhelyesség vizsgálatában fontos; a köznyelvi kiejtés normái, „szabályai“ azonban még meglehetősen vitatottak. De igen fontos, hogy a kiejtés „szépsége“ és „értelmessége“ közötti viszonynak az elvi megítélése — végre — megnyugtatóan látszik érvényre jutni: a kettő voltaképpen ugyanazt jelenti, tehát a szóbeli előadás szépsége éppen értelmességében, érthetőségében nyilvánul meg. Sokáig élt, s még talán ma is él — reméljük, már nem sokáig — olyan felfogás vagy legalábbis olyan felfogást sejtető gyakorlat, amely szerint van holmi „szép“ beszéd, amely esztétikai élvezetet nyújt a hallgatónak, s azonkívül van „pusztán értelmes beszéd, előadásmód“, ez lehet akár a társalgás igénytelenebb nyelve is. Ha a rangsorolás kérdése akár hallgatólagosan vagy burkoltan is fölmerül, csak örvendhetünk az olyan felfogásnak, amely az önmagában szép beszédet nem fogja elválasztani az értelmes beszédétől, főleg pedig nem fogja fölébe helyezni.

Mindezeket szükségesnek tartottam elmondani, mielőtt — ugyan újfent vállalva a kioktatás vádját — megpróbálok néhány gondolatot elsorolni a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséről. Nem szeretnék ítéletet mondani, sem hibavádszót kezdeni — ez elkerülhetetlenül torzítana, már azért is, mert szemelgetett példákra alapoz. Csak néhány általánosabb jellegű jelenséget érintek.

Minthogy a kiejtés vizsgálatának elvi alapjai sokáig meglehetősen tisztázatlanok voltak, nyilvánvaló, hogy az intézményes beszédtechnikai oktatás sikerei vagy sikertelenségei túlzott mértékben függtek mind az előadók, mind a hallgatók tájékozódásától, tapasztalataitól, útkeresésétől, munkájától — egyszerűen egyéni erőfe-

szítésektől. Mégpedig — tehetségről és fiziológiai adottságokról is szó lévén — olyan formán, hogy az erőfeszítések nagysága nem állott mindig arányban az eredmény nagyságával. Alighanem ezzel magyarázható, hogy a rádió és a televízió bemozdítanak, riportereinek kiejtése elsősorban nem attól kielégítő vagy kevésbé kielégítő, hogy részesültek-e vagy sem beszédtechnikai képzésben. Kiejtésük s a helyes kiejtésre való törekvés értelmezése, felfogása — érzésem szerint — egységes. Különösen a megértető, magyarázó, értelmi szempont dominálását szeretném hangsúlyozni. Talán a bevezetőből kitűnt, mennyire nem könnyű ezt elérni, s annál értékesebb, hogy a rádió és a televízió munkatársai ezt elérték. (Persze nem tekinthetünk el attól, hogy sem a hírek, tudósítások, sem a riportok szövege nem csábít különösképpen a vélt vagy valóságos előadóművészi adottságok megcsillogtatására.) Igen értékes megvalósításnak látom ezenkívül a beszédritmus egységes alakulását, végül pedig a hangképzésben a köznyelvi normához való sikeres igazodást.

E két utóbbiról szeretnék néhány szót elmondani.

A BESZÉDRITMUS. A magyar nyelv ritmusa közismerten lassú. A hangképzés tiszta, a hosszú hangok (magánhangzók és mássalhangzók) száma nagy — ez is hozzájárul a lassúsághoz. A mai érintkezésben a lassú beszédritmusnak nagy a hátránya, megnehezíti a szóbeli közlést. Nem véletlenül figyelhető meg sok esetben a beszédritmus gyorsulása, különösen a városi beszéd ritmusáé. Csakhogy ez egyáltalán nem történik zökkenőmentesen. A hangrendszer sajátosságai, a beidegződés, a szokás gátolják a változást. Szóvégek, sőt szóbelseji hangok és szótagok elnyelése, az úgynevezett „egyszerejtés“, hosszú hangok megrövidítése, hadarás — mindez legtöbbször a lassú beszéd elleni kényszerű tiltakozás jele. Mindnek jellemzője, hogy nem a ritmus gyorsításával tiltakozik a lassú ritmus ellen, hanem kerülő úton indul.

Az érthetőséget és a jóhangzást el nem hanyagoló — mondjuk: egyenes — út csak egy lehet: magának a ritmusnak a gyorsítása. Ez pedig azt jelenti, hogy a belső arányoknak változatlanoknak kell maradniuk: az időtartamnak nem bizonyos hangok vagy hangkapcsolatok rovására, hanem arányosan, lehetőleg minden (rövid és hosszú) hang rovására kell csökkennie. Hogy ez milyen nehéz, azt bárki megértheti, akivel már megtörtént, hogy beszédében elnyelt egy-egy hangot, megrövidített egy-egy hosszú hangot — akaratlanul. (Ugyan kivel nem történt meg?) A rádió és a televízió munkatársainak kiejtésében gyakran igen szép példáját figyelhetjük meg a ritmus gyorsításának. Ha ebből a ritmusgyorsításból nincs kára az érthetőségnek, a hangrendszer sajátosságait sérelem nem éri, akkor bizvást tekinthetjük korszerűnek és dicséretesnek.

A ritmus gyorsításának másik eszköze a szünetekkel való gazdálkodás. Sajnos, az arányérzék itt már gyakrabban hagyja cserben a beszélőt: a szünetek nem rövidülnek meg mindig arányosan a hangokkal, szavakkal, sőt olykor — talán épp ellenhatásként, az érthetlenségtől való félelem miatt, az érthetőség vélt fokozására — hosszabbodnak. Bonyolítja a helyzetet a helyes hangsúlyozás és a tiszta, biztos hanglejtés szükségének erősödése: minél gyorsabb a ritmus (minél kisebb a hangok időtartama), annál fontosabb a helyes hangsúly és a biztos hanglejtés —, s ha ez hiányzik, a szünetek nyújtása nemhogy pótolná e hiányt, inkább felhívja a figyelmet a bizonytalanságra.

A HANGKÉPZÉS. A rádió és a televízió munkatársainak hangképzése a köznyelvi kiejtés normáit követi. Tegyük hozzá: sikeresen. Említettük, hogy ezek a normák nem szigorúan megállapítottak, tehát bizonyos szabadságnak, vagylagoságnak érvényesülnie lehet. A két leglényegesebb irányban azonban a követelmények

világosaknak látszanak. Az egyik a nyelvjárásoktól való elhatárolás, elkülönülés. A másik a nem nyelvjárási, de a köznyelvitől eltérő hanyag hangképzés kerülése.

A nyelvjárásiasság szinte teljesen hiányzik a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséből. Ez örvendetes, mert az egységesség kialakítását jelenti. Hogy árnyalati eltérések akadnak, az nem hibáztatható, helyesebb, ha saját „anyanyelvjárásából” ki-ki megőrizz valamit, mintha valami voltaképpen megvalósíthatatlan, rosszul értelmezett „hibátlanságra” törekedve mesterkéltnél természetellenes beszédmodort alakított ki. Székelyudvarhelyen vagy Sepsiszentgyörgyön aligha helyteleníthető, ha az a hang valamivel zártabb, mint például Kolozsváron. Ha ebből a hangképzési sajátosságból egy árnyalatnyit megőrizz az onnan származó — lehetetlen, hogy ne őrizzen meg! —, az nem kirívó nyelvjárásiasság, ellenkezőleg: a természetes hangképzés velejárója. Még az ilyen nem kirívó hangképzési jellegzetességek is talán túlzottan hiányoznak a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséből, s nem lehetetlen, hogy emiatt kelti olykor a színtelenség hatását a kiejtésük. Színtelenséget, jellegtelenséget azért is érezhetünk, mert a hangrövidülés talán a leggyakoribb hiba a rádióban és a televízióban. Nem merek a színesség—színtelenség kérdésében állást foglalni, csak jelzem az észrevételemet; ilyen kérdésben csak több vélemény egyeztetése alapján lehetne elfogadható megállapításra jutni.

Egyetlen sajátosságról szólnék mint legfontosabbról: a zárt é hangról. Fel-tűnő, hogy a nyelvjárásiasság kerülése folytán ez a hang úgyszólván teljesen hiányzik a rádió és a televízió munkatársainak kiejtéséből. Még ma sem értenek egyet a nyelvészek abban, hogy ez a hang csak nyelvjárási volna, legtöbbször köznyelvi-nek tartják. Ha ezt az álláspontot nem fogadjuk is el, akkor sincs okunk e hang teljes száműzésére, annál inkább, mert a beszédet tagadhatatlanul színesebbé teszi, az érthetőséget nemhogy gátolná, hanem elősegíti, s a székelység „regionális köznyelvének” jellemzője, tehát nem holmi művi meghonosításról volna szó, ha a rádió és a televízió nyelvében helyet kaphatna. Legalább egy bizonyos számú munkatárs kiejtésében. Nem olyan egyénekre gondolok, akik erősen nyelvjárási jelleggel beszélnek — az iskola ezt különben is rendszerint lekopatja —, hanem olyanokra, akik az é-nek az e-nél zártabb árnyalatát beszédükben megőrizték. Meglepő, hogy még a marosvásárhelyi rádióban is ritkán hallani e hangot.

Említettük még a köznyelvitől eltérő hanyag hangképzés kerülését. Ez jellemző úgyszólván valamennyi munkatárs kiejtésére. Egyenetlenségek természetesen vannak, de ezek nem különösebben zavarók. Részint az jelent egyenetlenséget, hogy nem sikerül mindig megvalósítani a gondos hangképzést, s előfordul hangok elnyelése, hadarás, hangrövidítés. Részint meg az, hogy a gondosság túlzott is lehet, s van rá eset, hogy a túlságosan erőtlen, figyelmes hangképzés, a beszédritmusnak ezzel együtt járó önkéntelen lelassítása, a szünetek akaratlan megnyújtása azt érezteti a hallgatóval, hogy inkább a gondos hangképzésre való törekvésnek tanúja, semmint valóban gondos hangképzésnek. S bizony, ez még színiakadémiát végzettekkel is előfordul olykor.

Azt hiszem, az itt éppen csak felvetett kérdések a legfontosabbak közé tartoznak, bár ezeken kívül sok más fontos kérdés is felmerül. Természetesen a felolvasók (bemondók) és a rögtönzők (riporterek, műsorvezetők) kiejtése között is számottevő különbségek vannak, s egy esetleg sorra kerülő részletesebb elemzésnek ezt is figyelembe kellene vennie.